Sayı/*Number* 10 Ağustos / *August* 2011 ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Evliya Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/*Number* 10 Ağustos /*August* 2011 ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör
Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ALTINTAŞ

Baskı
Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya
Recep DURMUŞ
Azize ŞIRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Mehmet Ali ÜNAL **1**
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa
An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT **25**
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek
Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans

Mehmet Yaşar ERTAŞ **43**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar
The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais

Nurettin GEMİCİ..... **55**
Evliya Çelebi Medine'de
Evliya Çelebi in Medina

Yasemin BEYAZIT..... **67**
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han
An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis

Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM..... **83**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar
Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook

Selim PARLAZ **109**
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar
Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook

Türkan ERDOĞAN..... **117**
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri
East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen

Bekir BİÇER..... **127**
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilası
The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 10, 2011, Sayfa 55-65

EVLİYA ÇELEBİ MEDİNE'DE

Nurettin GEMİCİ*

Özet
Evliya Çelebi, on yedinci yüzyılın ünlü Osmanlı seyyahı, Mekke ve Medine dahil olmak üzere, Avrupa, Asya ve Afrika'daki Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında birçok ülkeyi ziyaret etti. Bu makale Evliya Çelebi'nin Mekke-Medine Seyahatinin rotası hakkında da bilgi vermektedir. On yedinci yüzyılda Medine'nin idari, tarihsel, kültürel, geleneksel ve etimolojik yapısı, şehirde günlük yaşam konusunda da birinci elden bilgi vermektedir. Evliya Çelebi, fakat aynı zamanda çevresi, sadece şehrin kendisi değil, okuyuculara değerli bilgiler sağlar.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Hac, Medine*

EVLİYA ÇELEBİ IN MEDİNA

Abstract
Evliyā Çelebi, the famous Ottoman traveller of the seventeenth century, visited many countries under the sovereignity of the Ottoman Empire in Europe, Asia and Africa, including the Mecca and Medina. This article offers explanation of the section from Evliyā's Travels about Medina and Mekka. It includes first-hand information on the administrative, historical, cultural, traditional and etymological structure of the city, and on everyday life in Medina during the seventeenth century. Evliyā Çelebi provides the readers with valuable information not only on the city itself, but also on its environs.

Key Words: *Evliya Çelebi, Pilgrimage, Medina*

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE MEDİNE**

Seyahatnamenin Medine bölümü, Hac ziyaretinin ayrılmaz en önemli bir parçasını teşkil eder. Aslında doğrudan Hac ibadetinin dini sorumluluk ve yükümlülük bağlamında bir şartı veya rüknü olmamakla birlikte hadislerde geçen bazı ifadeler nedeniyle tabir yerindeyse ayrılmaz bir rüknü olmuştur. Evliya Çelebi'nin dünyasında ise Medine'nin yeri neredeyse Mekke veya Hac ziyaretinden ayrı düşünülmeyecek kadar önem arz eder. O da seyahatinin başında asıl hedefinin Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek ve sonrasında diğer beldeleri gezip görme olduğunu açıklar. Evliya Çelebi 1671 yılında fırsat bulduğu bu gezisi vesileyle bir taraftan Hac ibadetini gerçekleştirirken öte taraftan meşhur rüyasında ifadesini bulan Allah resulü Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret edebilme arzusuna nail olmaktadır.

Kuşkusuz Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlattığı yerler arasında en ilginç ve renkli olan kısım 9. ciltte yer alan Hac seyahatidir. 1082 (1671) yılının Zilhicce ayının ilk günlerinde bulunduğu Medine'de kırk yıllık aşkın seyahatlerinden sonra onun peygamberin şehrini ve merkadini ziyarete muvaffak olduğunu görmekteyiz. Bir başka anlatımla Evliya Çelebi'nın seyâhatlerinin asıl amacı öncelikle "edâ-yı hac eylemek arzusuyla seyâhata talîb ü râgıb olup" (Evliya Çelebi 1998, II, 3), Peygamberin kabrini ziyaret olmakla beraber bu arzusunu değişik meşguliyetleri sebebiyle ancak 1082 (1671) yılında gerçekleşebilmiştir. Aslında Evliya Çelebi daha önce Şam'a kadar Hac niyetiyle gelmekle beraber bu isteğini gerçekleştiremeden geri

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi, e-posta: nurettingemici@hotmail.com
** Bu yazıya ağırlıklı olarak Evliya Çelebi in Medine başlıklı matbu doktora çalışmam başta olmak üzere Evliya Çelebi'nin Hac ziyareti, E.Ç. seyahatnamesinde Mekke ve Hz Peygamber'in cesedinin kaçırılması konusunu irdelediğim müstakil makalelerim kaynaklık etmekle birlikte konu yeniden bazı değişiklik ve ilaveleri kapsamaktadır.

dönmek zorunda kalmıştır. Evliya Çelebi'nin hac arzusu pek çok samimi Müslüman'ın hac ibadetini yerine getirmek ve bu vesileyle mukaddes yerleri yani Mekke'de Kâbe ve Medine'de Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret isteğinden farklı değildir.

Evliya Çelebi Çelebi şanslı bir hacıdır. Onun şansı, bugünkü gibi bir kotaya tâbi olmamasından değil o yıllarda çoklukla cereyan eden Hac kervanlarına yapılan saldırılara uğramamasından ve Hac dönüşü Mısır yolunda kaybolan devesini bulmak için sağa sola koşturup kervandan uzaklaştığında başına bir şey gelmeyip canını kurtarmasından anlaşılabilir (Evliya Çelebi 2005, IX. 799-800). Seyahatnamenin Mekke bölümünde anlatılan hacca gelen kadınların hac ibadeti esnasında çektiği zorluklardan bahsettiği kısımlarda anlattığı feci vakalar dönemi anlama noktasında ışık tutar.

Evliya Çelebi ile ilgili biyografik eserlerde ve bazı çalışmalarda ifade edildiği üzere Hac ziyaretini Edirne'de Padişah ile buluşmalarından sonra kararlaştırmıştır. Bunu doğrulayıcı olarak bu ifadelere Evliya Çelebi'nin gezisine de başlama sebebi hakkında manevî bir işaret beklediği de eklenmiştir. Bu yaygın görüşe göre; Evliya Çelebi Çelebi, *Kadir* gecesinde *Eyüp Sultan'ı* ziyaret ettikten sonra evine gelmiş ve o gece rüyasında babası ve hocası *Evliya Çelebi Mehmet Efendi'yi* görmüştür. Her ikisi de kendisine hacca gitmesini tavsiye etmişlerdir. Fakat bu hac ile ilgili anlatılan kısma bazı açıklayıcı ilavelerde bulunmak gerekmektedir. İstanbul'a bu son gelişinden kısa süre öncesinde yaşanan bazı olayların onun üzerinde etkisi büyüktür. Özellikle Osmanlı ordusunun Avusturyalılarla yapılan Raba (St. Raab) savaşında karşılaştığı bozgun, Evliya Çelebi'yı derinden etkilemiştir. Bu mağlubiyet sonrasında orada karşılaştığı *Kazancızâde* ismindeki bir âlim zat tarafından kendisine yapılan nasihatler haccetme arzusunu öne almasına neden olmuştur. Burada dikkat edilecek bir husus da o sıralarda cereyan eden pek çok harp ve mücadelelerde görülen zaaf ve mağlubiyetlere olan yaklaşımdır. Klasik yaklaşımda olduğu gibi bu gerileme alametlerinin sebepleri zımninde ahir zamanın yaklaşması temel etken olarak görülmüş, dolayısıyla da olup biten hemen her şey bir çeşit kıyamet alameti olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Evliya Çelebi Çelebi'ye üzerine terettüp eden Hac ibadetini bir an önce geciktirmeden yerine getirmesi ve sonrasında dünyevî işlerden el etek çekerek züht hayatına dönüş yapması tavsiye olunmuştur. Yine Girit'in fethi sırasında karşılaştığı Samûdi veya Söylemez Dede'nin nasihatleri içinde yer alan devrin bozulmuşluğunu anlatan ifadeler ilginçtir.

> *[Söylemez Dede]: Hemân dâğ-ı derûnumdan çirkef-i dünyâ olan tîmâr [u] ze'âmetim terk edüp bu gâra girüp niçe çille-i merdânlar çeküp du'âlar edüp,*
>
> *'Kal'a-i Kandiye fethin dest-i İslâma nasîb eyle' deyü ricâ etdikde bana bir ilhâm-ı Rabbânî gelüp,*
>
> *'Yâ Alî! Benim bir Yoro nâm dostum, Mûsâ ve Îsâ ve Muhammed Habîbim şefî' dutdu, yohsa sen benim Veys el-Karanî gibi âşıkım mısın kim anların ricâsın bozup bu kal'ayı anların himâyesinden alup müslim ve gayri müslim şekilli kullarıma bu kal'ayı verem' deyü böyle bir nidâ gelince hemân bu Alî za'îf alîl eyitdim:*
>
> *İlâhî ol sana Mûsâ'yı ve Îsâ'yı şefî' dutdu ise ben senin İzzet-i Celâl-ı azamet-i Kibriyâ-yı Ceberût'unu ve yüz yigirmi dörd bin peygamberlerini ve yetmiş yedi bin sıfât-ı kümmelîn gavs-ı a'zamlarını ve Veys el-Karanî âşıkın Habîbin Muhammedü'l-Mustafâ aşkına otuz iki dişin çıkardı ve yere kendi kanın dökdü, anları dahi şefî' dutarım. Anların yüzleri suyuna ve İzzet-i Ceberût'un hakkıyçün olsun ve otuz iki dişlerim Veys el-Karanî âşıkının dişleri gibi senin yoluna otuz iki dişlerim ol ân çıkardım, işte dişlerim" deyü…. Söylemez Dede: …. Hemân Kandiye fethi gibi niçe feth [u] fütûhâtlarda bulunup niçe hacü'l-ekberler edüp seyâhat-i sa'âdet-i dâreynde nâ'il olasın. Bu niyyete el-aşk rabbâh" deyü hâmûş-bâş oldu (Evliya Çelebi 2003, VIII, 199-200).*

Evliya Çelebi'nin Medine ziyareti de Seyahatnamede başlı başına ayrı bir bölümde genişçe bir yer kaplar. Medine Evliya Çelebi'nin ömrü boyunca görme özlemi çektiği şehirlerden Hac ibadetinin merkezi olan Mekke istisna edilirse en önemlisidir. XVII. yüzyılda yapılan bu gezideki anlatıda önemli ayrıntılar da gizlidir. Medine şehrinin ehemmiyeti konusunda Evliya Çelebi'nin taşkın sevgisinin

ipuçlarını diğer çalışmalardan da çıkarsamak mümkündür.

Arnold Toynbee'nin *Unaufhaltsam wächst die Stadt* (Cities on the Move) çalışmada geçen bir ifade Medine şehrinin niçin cazibe merkezi olduğunu ortaya koyar. "Yesrib eğer Peygamberin şehri olmasaydı asla mukaddes bir kent olamazdı". Zira Medine Hz. Peygamber'in başarılı geçen nübüvvet görevinin ikinci döneminde hayatını geçirdiği ve (hayatının sonunda) metfun olduğu yerdir. (Toynbee, 1973: 131).

Medine üzerine diğer çarpıcı bir açıklamayı da meşhur şarkiyatçı Montgomery Watt yapmaktadır. Kendisinin İslam Ansiklopedisi'nin İngilizce ikinci baskısı için kaleme aldığı Medine maddesinde yer alan bir ifadeye bakılırsa özellikle 1256 yılında meydana gelen Depremden XIX. Yüzyıl'ın başına kadar olan evrede ciddi bir bilgi kopukluğundan bahsetmektedir. Hâlbuki mesele onun tespitinin aksinedir. Ara dönemde kaleme alınmış olan Semhudi ve diğer bazı seyyahların (Nablusi, Ayyaşi vd.) kaleme aldıkları çalışmalarda şehrin durumunun değişik açılardan tavsif edildiği bilinen bir durumdur. Hele Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Medine kısmında yeni ve Medine'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi tarihine katkılar sağlayacak önemli detaylar yanı sıra kıymetli bilgiler de içerir. Aynı yüzyıldaki bir başka seyyah ve âlim olan Abdülgani Nablusi'de anlatılanlar farklı düzlemde ele alındığından muhtemelen bu bağlamda referans ve kaynak olarak kullanımı oldukça güçtür. Evliya Çelebi'nin tarihi konularda eserine derç ettiği anlatılarını mutlaka çapraz okumalara tabi tutmak şartıyla kaynak olarak kullanmak yerinde olur. Vakanüvislerden onu farklı kılan onları tabii olduğu şartlara bağlı olma zorunluluğunun olmaması ve kendisinin şahsi izlenimlerini çok rahat bir şekilde ifade edebilmesidir. Bir de pek çok vakanüvis kaleme aldığı vakayinamelerde kendi dönemlerinden önceki zamanlardan bahsetmektedirler. Evliya Çelebi geriye dönük olarak da bazı tarihi bilgiler serdetse de ağırlıklı olarak devrinde olup biteni ele alma biçimi ve değerlendirmesi daha farklıdır.

Evliya Çelebi 9. cildin tamamına yakınını ayırdığı yolculuğu ve sonrası (Mısır'a doğru Mısır hacılarıyla Mısır'a dönüşü) bu konuya ne kadar önem verdiğini gösterir. Hac yolculuğuna başlama tarihi 12 Muharrem 1082 (21 Mayıs 1671) dir. Bu gezisinin aslında gecikme sebebi bu seyahati arzuladığı halde başka nedenlerle gerçekleştirememesi değildir. Yukarıda anlatıldığı üzere Edirne'de Padişahla buluşmasından sonra aldığı hediyeler, yazılar onun bu işini çoktan kararlaştırılmış olduğunu gösteriyor. Burada iki ihtimal hatıra geliyor. Birincisi, Evliya Çelebi önce Hac için gönderilen Sürre'yi götüren kafileye ve böylelikle İstanbul Hacılarına katılarak yolculuğuna devam etmek istemiştir. İkinci ihtimal de başka güzergâh takip ederek böylelikle yeni yerler görmek arzusuna yenik düşmüştür. Evliya Çelebi İstanbul'a her gelişinde nedense buradan hiç ayrılmak istememektedir. Seyahatname'de geçtiği üzere her gelişinde de burada biraz daha kalmak arzusu baskın gelir. Nitekim kendisi eski dostlarıyla bir araya gelerek sohbet, yeme, içme gibi eğlencelerden başını kaldıramaması gibi mazeretler ileri sürer. Doğrusu şöyledir, o senenin kafilesi çoktan yola çıkmıştı. Onun İstanbul'dan yola çıksa bile bu kafileye erişmesi zordu. O bakımdan acele etmesini gerekli kılacak ortada bir neden yoktu. 27 Eylül 1669 (23 Cemaziye'l-Evvel 1080) tarihindeki Girit'teki önemli fetihlerden olan Kandiye şehrinin fethinden sonra Mayna'daki karışıklıklar ve diğer yapması gereken işler nedeniyle Evliya acele bir şekilde Arnavutluk üzerinden Edirne'ye gelmişse de bu tarih açıkça belirtilmemekle birlikte bunun Recep ayının sonu veya Şaban ayının ilk haftası olması muhtemeldir. Bilindiği üzere Hac için yola çıkarılan Sürre Alayı Recep ayının 12'sinde İstanbul'dan hareket etmekte idi. Buna göre ister kendisi tek başına isterse bir Sürre kafilesi ile bu sene yolculuğuna çıkması artık mümkün değildi. Özellikle Anadolu'nun o günkü durumu göz önüne alınırsa daha önce belirttiğimiz gibi Hac yolculuğuna Evliya Çelebi'nin tek başına veya birkaç arkadaşıyla gitmesi büyük tehlikeler içermekteydi. O sene ki kafileyi kaçırmıştı. Fakat gelecek Hac yolculuğuna da hayli vakti vardı. Evliya Çelebi o yıl için hacca gitmeyi aslında kafasında çoktan ertesi seneye ertelemişti. Fakat Evliya Çelebi ile ilgili biyografi ve ansiklopedik bilgi yazanların dikkati ise yukarıda geçen Eyüp Sultan'ı ziyaretine yoğunlaştığı için bu ayrıntı gözden kaçırılmıştır. Neredeyse Hac ziyaretine karar vermesi Eyüp sultan türbesini ziyaretle

ilişkilendirilmiştir. Hâlbuki yine burada Evliya Çelebi, bizi yaptığı işlerin hepsinin manevi bir işaretle olduğu gerçeğine inandırma çabasına girerek kafa karışıklığına yol açmıştır. Yine burada Kadir gecesindeki Rüyasını 27 Ramazan 1081 (7. Şubat 1671, Cumartesi) günü görmüş ve ertesi günden itibaren bu hac gezisinin hazırlıklarına başlayarak yine aradan neredeyse 3 ay 11 gün geçtikten sonra yola çıkmıştır. Muhakkak o dönemde meşguliyetlerinin galebe çalması veya tahminimizce gezileri hakkında devrin büyüklerine gidip gelmesi ve caize toplaması da düşünülebilir. Evliya Çelebi hazırlıklarını tamamlayıp Hac yolculuğuna daha önce geçtiği üzere 12 Muharrem (21 Mayıs 1671, Perşembe) günü çıkabilmiştir.

Evliya Çelebi İstanbul'a geldiği Şaban ayının 15'inden 26 Ramazan'a (Kadir Gecesi) kadar geçen süreyi her zaman olduğu gibi kesretten kinaye bir şekilde altı ay olarak bahsediyor ki, aslında bu süre 1 ay 11 gün yaklaşık 40 gün civarıdır. Buna göre Evliya, İstanbul'dan Şam'a kadar olan yolu yeni güzergâh üzerinden (Yolculuk tarihleri: 12 Muharrem 1081— 5 Şevval 1081 (1 Haziran 1670– 2 Mart 1671) 9 ay sonunda ulaşıyor ve İstanbul'dan gelecek olan Sürre alayıyla Şam'dan (20 Şevval 1081: 2 Mart 1671) hareket etmiştir. Bütün bu beklemelerin yegâne sebebi yol güvenliği ve kafileyle olan yolculuğun rahatlığıdır. 15 günlük bu zorunlu Şam konaklamasının ardından 20 Şevval 1081'de Sürre kafilesiyle birlikten hareket etmiştir. Evliya Çelebi, büyük bir kafile ve koruma ordusunda olmasına rağmen, bir kısım tabiat şartlarından kaynaklanan zorlukların yanı sıra Şam'dan sonra Hac güzergâhındaki yolların seyr ü sefere uygun olmaması gibi nedenlerden Medine'ye 30 Zilkade (10 Nisan 1671) Mekke'ye ise ancak 7 Zilhicce 1081 (17 Nisan 1671) günü ulaşılabilmiştir. Bilindiği üzere Hac ibadetinin olmazsa olmaz şartlarından olan Arife gününde Arafat'ta Vakfe Zilhicce'nin dokuzunda olmaktadır. Bu hesaba göre iki gün önce Mekke'ye erişilmiş olması gerçekten onun ne kadar talihli birisi olduğunu da gösterir.

Medine-Mekke arasındaki mesafe menzilleri konu alan kitaplarda 106 saat olarak belirtilmiş olmakla beraber Evliya Çelebi verdiği saat hesapları 130- 140 saat civarındadır. Büyük bir ihtimalle bu saat farkı kervanın kış veya yaz seferleri ve iklim ile ilgili şartlardan kaynaklanmış olabilir. İkinci bir ihtimal Evliya Çelebi yine bu mesafeleri yuvarlak bir hesaplama yaparak ifade etmiş olabilir. Bu süre bazen deve at katır süratleri ve kalabalık ve kervana saldırılar durumunda normal sürenin üzerine çıkmaktadır. Sürre alayı Mekke ve Medine'de normal süre olarak toplam 19 gün kalması adettendi. Dönüş Medine'den olur ve bu dönüşte de 3. gün hemen hareket edilirdi. : "Mısır Huccâcı Medîne'de iki gün ancak oturup zevk edemezler." Hibri'nin Mesâlik-i Memâlik adlı eserindeki şu ifade bunu doğrular. "De'b-i Kadim üzere 2 gün oturaktır, üçüncü gün kalkılır" sözü burada iki gün kalındığının kesin delilidir (İlgürel, 1975: 111- 128). Daha beraber yolculuk yaptığı Hac kafilesi Medine'ye girmek üzereyken Evliya Çelebi'nin kalemi peygamber sevgisiyle yerinde duramaz sanki coşmaya başlar.

> *"Bu mahalle gelince kıble cânibine teveccüh etdükde Medîne-i münevverenin bâğ u bâğçeleri ve bizzât Hazret-i Risâlet-penâh'ın kubbe-i âlî-i münevveri eflâke ser-çekmiş nümâyân olup müzehheb ve mutallâ alem-i şerîfinin şa'şa'asından sahrâ-yı Medîne-i münevvere içre nûrun alâ-nûr leme'ân urup çeşm-i insân hîrelenüp derhâl âşık-ı sâdık olan kubbe-i mehbıt-ı nûr-ı Hudâ'yı görünce atından ve üştür esterinden piyâde olup du'â:*
> *"Es-salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Resûlallâh, es-salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Habîballâh, es-salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Seyyide'l-evvelîne ve'l-âhirîn ve selâmün ale'l-mürselîn" deyü aşka dâ'ir bir şeydir ." (Evliya Çelebi, 2005, IX, 306).*

Evliya Çelebi Çelebi burada maiyetinde geldiği Sarı Hüseyin Paşa'dan müsaade alarak Ravza-i Mutahhara'nın yolunu tutar. Bu arada her zaman yaptığı gibi çevrede yer alan ibadet yerleri başta olmak üzere bağ, bahçe ve diğer yerleri hızlıca kolaçan eder, temaşa ettiği bu yerlerle alakalı verileri eserine derç eder. *"Bu mahalden paşa alay ile Medîne'ye gidüp ba'de-hu hakîr alaydan bize efdal olan ziyâretgâhdır, deyü bir memlûk ve bir delîl alup dâbbelerimize süvâr olup"* (Evliya Çelebi 2005, IX, 307) der ve dolaşmaya başlar. Nihayet ziyaret öncesi hazırlıklarına bir göz atacak olursak şunlara şahit oluruz:

"Hazret-i Resûl-i Hudâ ve Muhammed Mustafâ ol rahmeten lil-âlemîn câmi'-i şerîfinin Bâb-ı Selâm'dan bu hakîr duhûl etdükde sâ'ir uşşâkları gibi ayak üzre gitmeyüp balık gibi bu âsî yüzümü hâk-i izzetine süre süre bî-dest ü bî-pâ sürüne sürüne giderdim.
Hamd-i Hudâ yine benî âdemde merhamet var imiş. Darb-ı meseldir kim yerde yatan yüzü kimse basmaz, derler. Gerçek imiş, kırk elli bin huccâcın izdihâmı içre tâ şebeke-i Resûlullâh'da huzûr-ı müvâcehe-i Resûlullâh'a varup âsitâne-i hâssasın bûs edüp ba'dehû ber-zânû olup andan berkıyâm durup âdâb-ı huşû' ile, "Es-selâmü aleyke yâ Resûlallâh" deyüp şefâ'atlerin ricâ eyleyüp mest [ü] medhûş ve vâlih-i bîhûş olmuşum." (Evliya Çelebi, 2005, IX, 308).

Bu sözlerinden sonra bize bu ziyaretin asıl nasıl yapılacağı hakkında bilgiler verir. Onun Medine ile ilgili yazdığı bölümden Osmanlı'daki büyük mevleviyet diye isimlendirilen kadılık makamlarının tahsisinde şeklen de olsa Mekke ve Medine kadılığı görevi kendisine verilmeyen veya bu görevi şeklen de olsa üstlenmeyen kadıların İstanbul Monlası, yani İstanbul kadısı olamayacağına IV. Mehmed'in kanun vaz' ettiğinden haberdar olmaktayız. Buradan bazı ayrıntılardan ve Medine'yi anlatan değişik rivayetlerden sonra artık Ravza-i Mutahhara'nın tavsifine başlar.

"Cümle ümmet-i Muhammed'in maksûd ve matlûbu olan Hazret-i Risâlet-penâh'ın ravza-i mehbıt-ı pür-envârı olan kabr-i şerîfi bu câmi' içindedir. Ve bu Medîne kal'ası içre bundan gayri yerde cum'a kılınmamak ile cemâ'at-i kesîreye mâlikdir. Husûsan huccâc vaktinde secde edecek yer bulunmaz bir ulu câmi'dir kim ekâlîm-i seb'adaki İslâm diyârı ola böyle bir câmi'-i ruhânî yokdur. Cemî'i mülûk-i selef Hazret-i Risâlet-penâh hâtırıyçün nev-beste ederek eyle musanna' ve münakkaş ve mücevher eylemişler kim gûyâ cennetdir.

Hakkâ ki yine cennetdir. Zîrâ bu câmi' hakkında hadîs-i sahîh ola "mā beyne kabrī ve minberī ravżatün min riyāżi'l-cenne" buyurmuşlardır." (Evliya Çelebi, 2005, IX, 311)

Medine'yi anlattığı bölümde anlatılanların hepsinin buraya taşınması mümkün değildir. Son asırlarda yapılan değişikliklerden sonra tamamen farklılaşan Medine'yi 17. y.y.' daki halini yazılı olarak canlı tasvirlerle aktaran önemli eserlerden biri olan seyahatnamenin kılavuzluğunda dönemi incelemek ve bazı detayların ışığında yeni verilere ulaşmak mümkündür. Özellikle Medine'ye doğru devam eden yolculuk sırasında çekilen zorluklar ve Hac ibadetini zamanında yapamama korkusu nedeniyle Evliya Çelebi ve kafiledekilerin endişesi Medine'ye gelince kısmen dağılır. Kafileyi karşılayan Medineliler Paşaya ve müjdeyi verirler.

Ve cümle Hüseyin Paşa hazretlerine,
"Sultânım! Bu sene sene-i mâzıyelerden yedi gün sonra geldiniz ammâ inşâ'allâh Mekke'ye selâmetle varup bir gün dahi mütekâ'id olursuz" deyü tebşîr etdiler. Cümle huccâc tâze cân bulup iki sâ'at meks edüp kûs-i rıhletler çalındı, zîrâ vakit dar olup mâh ı Zilhicce'ye dahi bir gün kaldı.

Medîne'den Mekke'ye on konakdır. Bir gün Medîne'de meks, bir gün Mekke'de meks olunursa on iki gün olur. Arafât'da vakfe ise mâh ı Zilhicce-'nin onunda olur.

Bu havfi mülâhaza edüp Müzeyrib'den bu mahalle gelince bir yerde Ulâ ve Ma'ân'dan gayri yerde ârâm etmeyüp yigirmi beş sâ'at otuz sâ'at yollar yürüyüp herkes cenbinden beksumât yiyerek yola giderek develere dahi giderken yumakların vererek su gibi âdem deryâsı akardı. Anıniçün bu kadar at ve üştür ve ester ve hımâr kalmasının aslı oldur.

Ve sâ'ir zamân gibi huccâc konakları üzre konmayup iktizâ etdüği yere konduk, yohsa şâm ı şerîfden Medîne i münevvereye yigirmi dörd ko-nakdır ve deve ayağıyla üç yüz elli sâ'atdir. Ammâ yollar ma'mûr [u] âbâdân şâdumân olup me'kûlât [u] meşrûbâtları bulunsa salt atlı ve katırlı menzili ile kâmil yüz sâ'atlik yoldur. Ammâ yollarda şâdumân olmayup zâd ı râhileyi deve ile götürmeğe muhtâc ve deve dahi götürdüğün yer. Yine insân bir pâre nân ile def' i cî'ân eder. Ancak çekilen derd [ü] mihnet ta'zîb i hayvân bilâ-fâyide olur. Eğer mülûk himmet etse, şâm'dan Mekke'ye gidince ma'mûr olsa, develer bâr ı belâ olmayup salt atlı zevk u safâ ederek gidüp gelirdi. Allâhümme yessir.

Yine Medine'ye bu yıl gönderilen Sarı Hüseyin Paşa'nın dirayetinden ve mahiyetindeki askerlerden övgü dolu satırlarla söz eder.

Burada yine eserinin ilk cildinde tafsilatlı bir biçimde anlattığı rüyasına atıfta bulunarak konuyu bağlar:

> *" Hulâsa-i kelâm kemâl-i mahabbet-i aşkımdan ilmimiz lâhik olduğu mertebe tahrîr olundu…. olup ziyâret-i Resûl-i Hudâ'ya mâni' olur, ammâ bu kesîrü't-taksîr ve kalîlü'l-bizâ'a müsevvedâta kâdir olup ve yine bu mâbeynde kırk kerre bu ravzatun min-riyâzı'l-cenne Resûlullâh'da bulunup şefâ'atların ricâ eyledim.*
> *Hattâ elli senesinde âlem-i sabâvetimizde hazret imamet edüp hakîr mü'ezzinlik edüp ba'de's-salât dest-i şerîflerin bûs edüp,"şefâ'at yâ Resûlallâh" dedim. Hemân nutk-ı dürer-bârlarıyla buyurdular kim,*
> *"şefâ'atî ve ziyâretî ve seyâhatî, el-fâtiha" dediler Hamd-i Hudâ nutk-ı şerîfleri bu sene-i mübârekede vücûd bulup bu tertîb üzre ziyâret etdik." (Evliya Çelebi, 2005, IX, 325).*

Evliya Çelebi Medine bölümünü diğer şehir tavsifleri şablonuna yakın betimlemelerle şu başlıklar altında ele almıştır.

Menzil i Vâdî i İstikbâl ve Dâr ı Vedâ' kısmında şehrin girişinde Hacıların karşılandığı bir mekan oluşunu ve buradan itibaren kafilelere eşlik edildiğini görürüz.

Der fasl ı ahvâl i ahâlî i Medîne Kafileyi karşılamakta olan Medinelilerin durumlarından söz etmektedir. Medine insanının halet-i ruhiyesini aksettiren satırlar daha ileride kaleme alınacaktır. *Sitâyiş i asâkir i Serdâr Sarı Hüseyin Paşa* başlıklı bölümde de Sarı Hüseyin Paşa askerlerinin giyim ve kuşamlarının yanı sıra Osmanlı ordusunun bir cüzü olan bu askeri birliğin mehter eşliğinde yürüyüşü ve Paşanın karşılanmasına olan resmi ve halkın ilgisini detaylarıyla aktarır.

Medîne i münevvere hâricinde olan ziyâretleri beyanındadır bölümünde sırasıyla Hz. Osman'ın bahçesi, Kıbleteyn Camii, Hz. Peygamber'in ibadetlerini yerine getirdiği makamını, Ayr dağını hikayeleri ve hakkındaki menkıbeleriyle süsleyerek anlatır.Medine-i Münevvere'nin eski ismi olan Yesrib'i Hz. Peygamber'in hayatıyla bütünleştirerek anlatmaya koyulur. Burada aktardığı Hz. Muhammed'in cesedinin kaçırılmasına dair olan rivayet onun anlatım tekniğindeki ustalığını gösterir.

Neredeyse yakın tarihlere kadar mevcut olan kalenin tarihçesi, yapı özellikleri ve ölçüleri hakkında geniş bir malumat edinmek mümkündür.

Bu kısımdan sonra Mescid-i Nebevi'nin yapılışını ve geçirdiği safahatı hakkındaki menkıbeler ve bazı rivayetleri serdettikten sonra ölçülerini verir. Bununla kalmayarak oradaki aydınlatma başta olmak üzere süslemeleri, döşemeleri, içindeki mihrap, minber, kürsü ve kapılarının sanatsal özelliklerini de dikkate alarak uzun uzadıya tavsif eder. Burada yer alan manzum beyitleri de buraya aktarmakla kalmaz ve Allah resulünün cesedinin kaçırılmasını en ince detaylarına kadar anlatır.

Bu bağlamda EÇS'nin 9. cildinin iki farklı yerinde yer alan Hz. Peygamber'in naaşının kaçırılması konusu da bunlardan birisidir. Bu müteessif olayın gerçekten vaki olup olmadığı veya olmuşsa da oluş şekli hakkında pek çok rivayetler mevcuttur. Aynı konu, EÇS dışında başka seyahatnamelerde ve Medine tarihi ilgili yapılan bazı çalışmalarda da geçmektedir. Fakat şurasının altını çizmek gerekirse anlatının en geniş bir biçimde ele alındığı yegâne kaynak EÇS'dir. Aslında Evliyâ Çelebi'nin ve onun gibi nicelerinin anlatısına Semhudî'nin (1481) Medine tarihine dair yazmış olduğu kısaca El-Vefa olarak bilinen kitabı kaynaklık etmektedir. Fakat bu teşebbüsün yer aldığı El-Vefa isimli çalışmada da konunun daha kısa tutulduğunu görmekteyiz.

EÇS'de adı geçen aynı rivayetin niçin uzun ve geniş tutulduğunun sebebini tahmin etmek bu esere aşina olanlar için o kadar zor değildir. Zira bir üslup ustası olan Evliyâ Çelebi, daha önceki ciltlerde değişik vesilelerle yaptığı gibi başka kaynaklardan derlediği nakilleri, alıntıları ve bu tarz halk arasında tevatür bulmuş yaygın rivayetleri kendi zihin dünyasında tekrar yoğurarak yeni bir metotla kurgulamayı tercih etmiştir. Muhtemelen gerek yazılı gerekse günümüze kadar gelebilen sözlü kaynakların hiçbirisinde bu kadar geniş yer almayan bu yeni kurmaca anlatıya EÇS dışında başka bir yerde rastlamak mümkün değildir. Konu, Gördüğümüz bu iki anlatıda yer alan Hz.

Peygamber'in cesedinin kabrinden çıkarılarak kaçırılmak istenmesi hakkında anlatılanlar ve kurgunun farklı oluşuydu. Konunun argümanları arasında kesişmeler, benzerlikler varsa da tutarsızlıklar ve birbirine taban tabana zıt farklı bilgiler yer almaktaydı. Karşılaştırma yapacağımız ve detaylarını vereceğimiz Na'ş-ı Resul'ün kaçırılma girişimleri, EÇS'nin 9. cildinde iki farklı versiyona sahip olmasıyla dikkati çeker.

Bu hadiseyi önleyen Nureddin Zengi'nin Medine içinde özellikle Hz. Peygamber'in kabrinin yeniden imarı konusundaki girişimlerinin tafsilatlı hikâyesi Evliya Çelebi seyahatnamesinde mevcuttur. Bu tamirat ve tarih içinde gerçekleşen imar faaliyetlerinden sonraki hali ve ölçüleri burada yer alır. Hz. Peygamber'in kabri ve aynı merkad içinde yer alan Hz. Ebubekir ve Hz.ömer'in mezarlarını anlatmakla kalmayarak buraların ziyaretindeki adab ve usulden de bahseder. Hz peygamberin hayatından bazı kesitler Taberi tarihinin Türkçe çevirisinden istifade edilerek yazılmıştır. Ziyaretlerde gösterilmesi gereken hassasiyetlere burada da geniş yer verilir. Ziyaret esnasında okunması gereken dualar da burada metin olarak verilir. Sonra sırasıyla Hz. Ebu Bekir'in kabri ve hakkındaki menkıbeler, Hz. Cebrail'e ait olduğu iddia edilen bir makam, Hz. Fatıma'nın kabri, Hz. Ömer'in merkadi ve menkıbesi ve nasıl ve neden vefat ettikleri hakkında bilgi verir. Suffa ashabı, Ravza mutahhara içinde hediyelerin saklandığı bir nevi hazine dairesini ve içindekileri hakkında malumat çok önemlidir. Zira Evliya Çelebi'den başka hiçbir seyyahın görmesine izin verilmeyen bu özel mekân hakkındaki bilgiler ilk defa olarak Evliya Çelebi tarafından bizzat görülerek kalem alınmıştır.

Yine Evliya Çelebi, Medine şehrinin kalesi içinde kalan evleri, konakları, aşevlerini ve oralarda verilen yemekleri de eksiksiz ve atlamayarak haber verir. Medine şehrinin eğitim müesseseleri olan Medreseler de ve banileri de anlatılır. Buradan itibaren Medine şehrinin varoşları denilen bölgelere geçilerek buradaki ziyaretgahlar ve bahçeler ve yetişen sebze ve meyveler hakkında bilgi verilir.
Tekrar Medine mescidi yakınlarında yer alan Bakî kabristanı ve içinde metfun olan zevatı anlatır. Bakî mezarlığında yatan Hz. Osmânın hayatını ve şehadetini anlatmakla kalmayarak oradaki diğer ashab-ı kiramdan olan zatlar ve alimleri hikayelerini anlatır.Buradan itibaren Medine dışındaki önemli ziyaret yerlerinden Kubâ mescidi, Hz. Ali, Hz. Aişe mescidinin yanı sıra oradaki su kaynaklarını ve bahçeleri de isim isim kaydedip haklarında geniş malumat verir. İslam tarihinin önemli savaşlarından Uhud gazası ve Hz. Hamza ve şehitlerden bahsederek buraların ziyaret adabını aktarır. Medine dışındaki bu bilgiler İslam tarihi bağlamında herhangi bir değere haiz olmamakla birlikte halkın zihin dünyasındaki izdüşümleri görmek bakımından önemlidir. Artık Medine'den ayrılışın vakti gelmiştir. Bundan sonra yine pek çok malumat verdikten sonra en son olarak veda ziyaretinden bahseder. Bunun şartları ve nasıl olacağını şu şekilde tarif eder:

> "Evsâf-ı ziyâret-i vedâ': ihvân-ı züvvârân-ı seyyâhâna ma'lûm ola kim bu Medîne-i Münevverenin bu tertîb üzre ziyâretleri tamâm oldukda şart oldur kim ibtidâ ke'l-evvel pâk gusl edüp ve pâk libâslar geyüp yâhûd muhrem varırsan dahi nûrun âlâ-nûrdur. Âdâb üzre kal'a kapusundan içeri girüp tâ Hazret-i Resûl'ün câmi'-i şerîfine varınca salâvat-ı şerîfeye müdâvemet ederek vara. Ammâ evvelki gibi Bâb-ı Selâm'dan girmeye. Âdâb oldur kim bu ziyâret-i vedâ'da Hazret-i Risâlet-penâh'ın pây-i sa'âdeti tarafında Bâb-ı Cibrîl'den girdikde bu du'âyı okuya:
> "Esselâmü aleyke yâ Resûlallâh nes'elüke en tes'elallâhe en lâ yakta'a âsârenâ min zürriyyetike ve haremike bien yu'îdenâ sâlimîn gânimîn ilâ evtâninâ ve en yübârike lenâ fîmâ vehebe lenâ mine'l-veledi ve havele mine'n-ni'ami ve yerzukana'ş-şukra alâ zâlik. Allâhümme lâ tec'al hâzâ âhara min ziyâreti kabri nebiyyike fein teveffeytenî kable zâlike feinnî eşhedü fî memâtî mâ eşhedtühü fî hayâtî en lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh ve enne Muhammeden abduhu ve resûluh. Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr. Sübhâne Rabbeke rabbe'l-izzeti ammâ yasıfûn ve selâmün ale'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn." deyüp,
> "Elvedâ' yâ Resûlullâh! Elvedâ'" deyüp gerü gerü gide, ve's-selâm.
> Elhamdülillâh bu tertîb üzre kırk yıl arzû

> etdiğim efendim Hazret-i Risâlet-penâhı ziyâret edüp bu üslûb üzre alâ-kadri'l-imkân evsâf-ı şerîflerin tahrîr ü tesvîd etdik. Hâzâ min-fazlı Rabbî.". (Evliya Çelebi, 2005, IX, 337-338)

17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydını ve küçük de olsa devlet memuru vasfını taşıyan Seyyah Evliya Çelebi Çelebi, içinde yaşamış olduğu toplumun temel inançlarına sahip bir kimsedir. Fakat küçük yaştan itibaren çevresindekilerin anlattıkları, başta Hac ziyareti olmak üzere gaza ve tarihe mal olmuş şahısların hayatından alınma ibret tabloları, onun gezmeye ve bu anlatılan yerleri görmeye olan arzularını kamçılamıştır. Bu istek ve arzularının ortasında da Hz. Peygambere karşı olan temiz sevgi ve saygısı yer almaktadır. Yukarıda anlatılan rüyanın sıhhati hakkında oluşturulan hava yanlıştır. Rüyasını yazıya geçirirken kullandığı Hilye-i Hâkânî'deki tanımlamalar onun bu konuda yalancılığı veya kurmacacı oluşuna değil, bilakis sika ve doğru bir rivayetle başta Allah resulünün ve ashabının hususiyetlerini aktarmaya dönüktür. Burada Evliya Çelebi'nın her konuda abartıya veya olmamış şeyleri olmuş göstermesine anlayış gösterilebilir. Her fırsatta kendisinin mü'min ve muvahhid kişi olduğunu belirten bir kimsenin kendisine âşık olduğu peygamberi Hz. Muhammed hakkında yalan uydurmayacağını tahmin etmek zor değildir. Onun mensup olduğu kültürde böyle bir Peygamber algısı olduğu için Evliya Çelebi Çelebi de bu geleneği hazmetmiş ve yeniden ifadeye dökmüştür. Her ne kadar eserinde belirtmese de Buhârî'den bir hadisle onu tebrie ederiz.

Vesile b. Eskâ' (ra.)'dan: Rasulullah (sav.) şöyle buyurdu: *"(Üç şey) yalan ve iftiranın en büyüklerindendir:-Kişinin kendi babasından başkasına nesep iddia etmesi veyahut rüyasında görmediği bir şeyi kendi gözüne göstermesi (rüyasında görmediği bir şeyin, kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi),-Yahut da Rasulullah'ın söylemediği bir şeyi söyledi, demesi"* (Sahih-i Buhârî, Kitabü'l-Menakıb, 6. bab, 18. Hadis).

Gerçek şu ki her ne şekilde değerlendirilse değerlendirilsin Evliya Çelebi Çelebi'nin 10 ciltlik Seyahatnamesi, Hz. Peygambere duyulan özlem ve sevgiyle yazılmaya başlanmış ve onun isminin geçtiği her yerde saygı, hürmet, tazim ifade eden sözlerine yer verilmiştir. Buna da en büyük şahit yazmış olduğu seyahatnamesinin hemen başlangıcındaki duygularını ifade ettiği satırlardaki samimiyetiyle beraber özellikle Medine'yi anlattığı bölümdeki eserine hâkim olan üsluptur.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti yaşamış birisi olarak devrine göre iyi bir eğitim almış olan Evliya Çelebi'nin İslam Tarihi ile ilgili abartılı rakamlarla muhtevi bilgileri seyahatnamesine derç etmiş olması paradoks bir durum arz eder. Bu belki de onun hamiyet-i diniyesinden kaynaklanan bir durum diyerek üzerinde durulmayabilir. Fakat bu durumun Osmanlı Eğitim sistemine mal edilmesi doğru değildir. Buradaki eksiklikler daha çok onun çevresindeki ilmiye mensuplarının söylediklerini herhangi bir filtreden geçirmeden eserinde kullanmasıyla alakalandırılabileceği gibi onun bitmek tükenmek bilmeyen yolculukları sırasında bu konularda tamamlayıcı bir biçimde eğitimini sürdürememesiyle de ilintilendirilebilir. Fakat eserinin Hac kısmında geçen menkıbe ve hurafelerin, mevzu rivayetlerin bol miktarda yer alması şaşırtıcıdır. Biz bu verilerden o günkü halkın bilgi seviyesini öğrenmekle kalmayız ayrıca Enderun'da kısa sürede olsa eğitim almış eğitimli bir Osmanlı aydınının bu tür konularda zaaf göstermesine şahit oluruz. Onun bu anlatılarında bu tür eksik veya abartılı rivayetleri nakletmesi karşısında hayret ederiz. Bunlardan en ilginci şudur ki Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili bilgilerde yapılan yanlışlıklardır. Mesela hicret edenlerin sayısının 200 bin oluşu, Uhud savaşıyla ilgili detaylar vb. hususlar üzerinde durulması gereken konularıdır. Hacıların yolunu kesip soyanların cezalandırılmalarında usul ve bu konudaki tavizsiz tutum dikkat çekicidir. Vezir Sarı Hüseyin Paşa'nın bu yol kesicilere karşı sergilediği sert tavır da gözden uzak tutulmaması gerekir. Medinelilerin hacılara karşı olan tutumları bugün dahi ziyaretçilerin memnuniyetine sebep olmaktadır. Medine'deki o günkü mevcut mimari eserlerin durumunda daha sonraki dönemlerde yazılan ve gösterilen eserlerde gelişmeler olduğu gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bugünkü önemini yitirmiş olan yağ mahzenleri ve imaret küplerinin

zamanında ne kadar önemli olduğu ve şehir hayatındaki fonksiyonunun bilinmesi de eski usul aydınlatma ve vakıf anlayışlarını kavramamıza yardımcı olur. Bu aydınlatmada kullanılan yağın kaynağının Tunus eyaletindeki Suse oluşu ve nedenleri araştırılmaya değer konulardandır. Suse şehrinin ekonomik, sosyal yapısı üzerine yapılan çalışmalarla mutlaka dikkate alınmalıdır. Mücavir olarak Medine'de yaşamanın cazibeli oluşu ve seyyahımızın da buna neredeyse meyletmek üzere olduğunu ifade eden cümleleri Peygamber aşkının ve sevgisinin bir göstergesidir. Yine burada gönderilen hediyelerden ekonomik seviyenin 17. yüzyıldaki durumunu da gösterir. Hediyelerin çeşitliliği ve anlatılmasından anlaşılan şu ki, bu hediyelerin büyük bir kısmı o günkü ışıklandırmayı sağlayan eşyalardan seçilmesi tesadüfî değildir. Artık modern çağda elektrik enerjisi sayesinde bugün bu geleneğin artık kaybolduğunu belirtmek gerekir. Medine Camiinde namaz kılarken "Şafii, Hanefi, Maliki, Hanbelî" şeklinde düzenlenmesi de o dönemdeki mezheplere olan yaklaşımı gözler önüne serer. Bu camide yer alan hatlar en azından İslam yazı sanatının değişik devrelerindeki gelişimine örnek teşkil eder. Medine Caminin yapımına ve genişletilmesine katkısı olan isimler zikredilmiş ve Nureddin Zengî döneminde olan Ceset kaçırılması ile ilgili bölümde mücavirlerin karşılanması, şehrin temizliğinin nasıl yapıldığı hususu hakkında bilgi vardır. Mısır'ı anlattığı bölümde Kahire'nin temizliğindeki metodu bir Arap şehri olan Medine'de de görmekteyiz. Medine'ye gelen Sultanların halka davranış ve muameleleri bu hikâyede dolaylı da olsa ortaya konulmaktadır. Bu yüzyılda işkencenin sorgulama amaçlı bir metot olarak kullanılması ile İslam inancına göre işkence arasındaki çelişki pratik-nas çatışmasında kullanabilir değişik bir argümandır. Astronominin günlük hayatta yaygınlığı ve inanmayanların Mekke Medine'ye girememeleri, bu konudaki tatbikatın tarihte nasıl uygulandığını Seyahatname'den çıkarabiliriz.

17. yy'de dindar bir hacının Mekke ve Medine ziyaretlerini yapmadan önce, yaparken ve sonrasında ne gibi hazırlıklar yapması gerektiği ve bu esnada okuması gerekenler, delile duyulan ihtiyaç ve ziyaret sırasında dikkat edilmesi gerekenleri sıralayabiliriz. Osmanlı-İran çekişmesi ve Osmanlıların o günkü İran'a bakış açısı eserde dolaylı olarak yansıtılmaktadır. Mekke, Medine ve bu havali hakkında geniş tafsilat vardır. Suyun önemi, Mekke ve Medine'de suya duyulan ihtiyaç, ticaretin özellikle hac mevsiminde olan canlılığı göze çarpan tespitlerdir. Giyim-kuşam ve erkek-kadınların özellikleri ve dinlenme, gezinti yerleri buna eklenebilir. Bugün düz bir arazi görünümü veren Baki Mezarlığının o günkü durumu burada defnolunmuş kimselerin isimleri ve yerlerinin tarifleri bugün için de yol gösterici olabilir. O günkü anlayışa göre yani Vehhâbilerden önceki dönemde türbelerde yapılan bazı uygulamalar, Hz. Hamza türbesinde kılıç takılması, Sa'd b. Vakkas türbesinde ok-yay konması gibi ondan himmet beklenmesi başta olmak üzere değişik pek çok konuda yüzlerce ayrıntı buradaki anlatımda mevcuttur.

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Medine'ye ayırdığı bölümde yer alan bilgi zenginliği ve renkli üslup iyi takip edilirse gerek bir İslam şehrinin 17. yüzyıldaki bir yansısını bulmak mümkündür. Bununla kalınmayarak Osmanlı hakimiyetindeki Haremeyn'in iki önemli merkezinden birisi olan Medine'nin idarî, askerî, siyasî ve kültürel yapısının ortaya konulması noktasında seyahatnamenin katkısı göz ardı edilemez.

KAYNAKÇA

Abduʿl-Bāḳi, Muḥammed Fuʿād. (1981). **Al-Muʿcamuʿl-müfehres li-elfāẓiʿl-Ḳurʿāniʿl-kerīm**, Kahire.

Aḥmed Saīd, bin Selīm. (1993). **Al-Madīnatu l-Munawwara fī l-ḳarnir-rābil ʿaşara l hicrī**. Medina.

Alṭıparmaḳ, M. (1911). **Delāʿil-i Nübüvvet-i Muḥammedī ve Şemāʿiʿl-i Fütüvvet-i Aḥmedī**, I-III, İstanbul.

as-Saḥāvī, Şemsüʿd-dīn. (1993). **al-Tuḥfatu l-Laṭīfa fī Tārīḫi l-Madīnati ş-Şarīfa**, I-II, Beirut.

Atalar, M. (1991). **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları**, Ankara.

Barthold, W. (1977). İslam Medeniyeti Tarihi, (Çev: M. F., Köprülü), Ankara.

Baysun, C. (1955). "Evliya Çelebiʿye Dair Notlar", *Türkiyat Mecmuası XII* , 257-64.

Bidwell, R. (1994). **Travellers in Arabia**, Lübnan.

Bruinessen, M. V., H. Boeschoten. (1988). **Evliya Çelebi in Diyarbekir**", **The Relevant Section of the Seyahatname, Edited with Translation, Commetary and Introduction.** Leiden and New York.

Burckhardt, J. L. (1994). **In Mekka und Medina**, **An den heiligen Stätten des Islam** yayınlayan ve takdim eden, Uwe Pfulmann, Berlin.

Coskun, M. (2002). "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebi Nitelikli Hac Seyahatnameleri" *Türkler XI,* 806-814, Ankara.

Dankoff, R., K. Kreiser. (1994). **Materialien zu Evliya çelebi. II. A. Guide to the Seyāḫat-nāme of Evliya Çelebi, Bibliographie raisonneé**. Wiesbaden.

----------. (1991). An Evliya Çelebi Glossary, **Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-Name**, Harvard.

----------(1990). **Evliya Çelebi in Bitlis. "The Relevant Sections of the Seyahatname", ed. with Translation, Commentary and Introduction**. Leiden, New York.

----------Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatname'si Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" (Çev: N. Uslu) *Türkler 10,* 274.

Diyanet Islam Ansiklopedisi. (1998). İstanbul.

Encyclopedia of Islam, New Edition. Leiden: 1954.

Enzklopädie des Islam. (1938). Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der mohammedanischen Völker, 1-4. Leiden - Leipzig, 1913-34. Ek ciltler.

Eren, M. (1960). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma**. İstanbul.

Erkılıç, C. (1954). **Evliya Çelebi**, İstanbul.

Evliyā çelebī, **Seyāḫat-nāme**. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü 306, Bd. 9.

----------, **Seyāḫat-nāme**. Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa 448-452, Bd. 9.

----------, **Seyāḫat-nāme**. (Haz:Cevdet), Maarif Nezareti, Dersaadet Ikdam Matbaası, I-VI, İstanbul, (1314-1318/1896-1901); (Haz: Kilisli R. Bilge) Türk tarih Encümeni Külliyatı, Devlet Matbaası, VII-VIII, İstanbul 1928; Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, X Kültür Bakanlığı, IX İstanbul 1938.

----------. (1995-2008). **Evliya Çelebi Seyāḫatnāmesi**, Topkapı sarayı Bağdat 304 yazmasının Transkripsiyonu- Dizini. I-X, (Haz: Y. Dağlı vd.), İstanbul.

Eyyūb Sabrī Paşa. (1883-1889)**Mirʿāt-üʿl-Ḥaremeyn**, I-III. İstanbul.

Faroqhi, S.(1990). **Herrscher über Mekka. Die Geschichte der Pilgerfahrt**. München, Zürich.

Ḥibrī, ʿAbd al-Raḥmān, "Menāsik-i Memālik". Yayınlayan: Sevim Ilgürel*, Tarih Enstitüsü Dergisi 6* (1975): 111-28, *Tarih Dergisi, 30* (1976): 55-72, *Tarih Dergisi, 31* (1978): 147-62.

İbn Şebbe, Ebū Zeyd. (1979-1982). **Tarīḫuʿl-Medīnetiʿl Münevvere Aḫbārüʿl-Medīnetiʿ n-nebeviye**, (Haz: F. M. /Şeltūt, I-IV), Cidde.

Ibn Baṭṭūta (1960). **Tuḥfatuʿn-nuzzar fī Ġarāʿibiʿl-amśāl vel-acāʿibil-asfār**, Beyrut.

Ibn Cubayr. (1880). **Rıḥletü ibn Cubayr**, Beirut.

Ibn Salam, Aḥmed Saʿīd. (1993). **Al-Madina al-Munawwara fiʿl-ḳarn al-rabil-aşar al-hicrī**. Kahire.

Islam Ansiklopedisi M.E.B. I-XIII, İstanbul, 1940-86 (1. baskı), 1963-86 (2. baskı).

Iz, F. (1979). "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", *Boğaziçi Üniversite Dergisi VII*, 61-79.

Korkut, M. Buğday (1996). **Evliyā Çelebis Anatolienreise aus dem dritten Band des**

Seyāḥatnāme, Leiden.
Kreiser, K. (1975). **Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliyā çelebī: Ein Beitrag zur Kenntnis der osmanischen Stadt**, Freiburg.
Kreutel, R. F. (1972). "Neues zur Evliya Çelebi Forschung". *Der Islam* 48, 269-298.
Kreutel, R. (1987). **Im Reiche des Goldenen Apfels, Des Türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi Denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Festung Wien anno 1665**, Übersetzt und erläutert von Richard F. Kreutel Stark vermehrte Ausgabe besorgt von Erich Prokosch und Karl Teply, Graz.
Kütükoğlu, M. (1995). **Tarih Araştırmalarında Usûl**. İstanbul.
Laut, J. P. (1989). **Materialien zu Evliya Çelebi, I. Erläuterungen zur Karte B. IX 6 Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi**. Wiesbaden.
Mackay, P. (1975). "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi", ***Der Islam 52***, 278-98.
Muhammed Amin ibn Fadl Allah Muhibbi, **Khulâsat al Athar fi A'yan el-karn al-hadi a'şhar**, Beyrut, III.
Mekki, M. S. M. (1982). **Saudi Arabia: A Geographic Analysis of the City and Region**, England.
Nablūsī, ʿAbdu l-Ġānī. (1989). **al-Ḥaḳīḳa wa l-Macāz fī Riḥla ilā Bilādi ş-Şām wa Mıṣr wa l-Ḥicāz**. Şam.
Pakalın, M. Z. (1983). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III**, İstanbul.
Prokosch, Erich, **Ins Land der geheimnisvollen Func: Ein Reisebericht aus dem Sudan des 17. Jahrhunderts, übersetzt und erläutert von Erich Prokosch**. Graz u.a., 1994.
Samhūdī. (1984). **Vefāʿu l-vefā bi-aḥbār-i dārʿel Muṣṭafā**, Beirut.
Schulze, R. (1997). "Richard Burton in Mekka". *West Meets East: Klassiker der britischen Orient-Reiseliteratur*. (Yayınlayan: Christoph Bode), Heidelberg.
Taberī, M. bin Cerīr. (1983). **Tarīḫuʿṭ-Ṭaberī el-Maʿrūf be-Tārīḫuʿl-Ümem veʿl-Mülūk I-IV**, Beyrut 1403.
Taeschner .(1926). **Das Anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen**, **I**: Leipzig.
---------- .(1931). "Die neue Stambuler Ausgabe von Evlija Tschelebis Reisewerk", *Der Islam 19*, 299-310.
Teply, K. (1975). "Evliya Çelebi in Wien", *Der Islam 52/I*, 125-131.
Tezcan, N. (1999). **Evliyā çelebī in Manisa**, Leiden.
Toynbee, A. (1971). **Unaufhaltsam Wächst die Stadt (Cities on the Move), Aus dem Englischen von Liselotte Mickel**, Stuttgart.
Uzunçarşılı, İ. H. (1984). **Mekke Mükerreme Emirleri**, Ankara.
Zenker, J. Th. (1866). **Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch**, Leipzig.